

Interpretace historického dění na základě hmotných památek

Mgr. Michaela Wallisová

Při zkoumání historického dění je nejprve nutné získat historické prameny a provést jejich kritiku a analýzu. Vedle písemných pramenů, vykreslujících obraz každé doby dle podmínek za kterých vznikaly, je nezbytné pro pochopení dané doby použít i pramenů jiných, nabízejících se našim potřebám. Pochopení jejich významů je však odlišné od studia psaných textů, které vznikly povětšinou z informačních důvodů. Hmotný předmět, vzniklý bez tohoto záměru, je nutné interpretovat v rozsáhlém kontextu.

Hmotná památka má pro nás sama o sobě „omezenou“ vypovídací hodnotu, je možné ji analyzovat pouze jako předmět s určitými fyzikálními a chemickými vlastnostmi. Proto je nutné ji posuzovat ve vztahu ke svému okolí. Takto je hmotný pramen zjednodušeně definován archeologií. K tomu, aby bylo možné pochopit funkci a jeho postavení v rámci určité kultury, tzn. dojít k jeho „porozumění“, je nutné chápání interpretační hodnoty hmotného pramene rozšířit. Hmotný pramen není pouze starožitnost, ale interpretovatelná informace.

Předpokladem porozumění je vždy určité předporozumění. Toto předporozumění je různým způsobem podmíněno, především dějinností našeho bytí na světě, které se projevuje v našem jazyce (potud definice). Pokud se dějinnost bytí projevuje v jazyce, musí se zákonitě projevit v celé lidské kultuře, tedy i ve hmotných památkách. Důsledkem dějinnosti bytí je hermeneutický kruh, ve kterém je každé porozumění ovlivněno předporozuměním toho, kdo se snaží porozumět. Jestliže chci toto předporozumění reflexivně osvětlit, pak to činím opět v určitém předporozumění, které je neosvětleným předpokladem. Nikdy neexistuje východisko bez jakéhokoli předpokladu. Nemůžeme sebe vyreflektovat ze své konkrétní existence do čirého „Já myslím“. Vždycky už s sebou přinášíme sami sebe - svůj dějinný horizont porozumění.

Artefakty byly vytvářeny ve své době jako předměty potřebné k určité činnosti. Neskrývá se v nich stejné nebezpečí jako v písemných památkách, kde může při jejich vzniku docházet k určitému zkreslení situace v záměru ovlivnit budoucího čtenáře. Od nejstarších dob existence archeologie bylo zvykem nejprve určit druh (ve smyslu funkce) nalezeného předmětu a poté jej chronologicky zařadit. Generace badatelů vytvořily typologické řady předmětů a jejich relativní chronologie, tzn. pomůcky pro předporozumění. Předporozumění se stalo nutné pro práci archeologa, zároveň se stejně snadno mohlo stát i jeho nepřítelem. Množství archeologických památek brání tomu, aby jedinec mohl absorbovat jeho množství a mohl se spolehnout pouze na svůj vlastní úsudek. V první řadě se musí konfrontovat se závěry ostatních badatelů a srovnat je se svými zkušenostmi, které zatím získal. Nejčastějším a nejobyčejnějším archeologickým pra-

menem je např. keramický zlomek. Jaká je vypovídací hodnota takového zlomku? V první řadě je možné rozpoznat materiál a použitou technologii výroby. Tyto závěry jsou provedeny na základě empirických zkušeností a relativní vztahů, rozpoznaných zpravidla někým před námi. Dále je možné na základě většího množství zlomků určit povahu keramické produkce v daném místě a čase. Na základě reletivní chronologie většího množství zlomků keramiky je možné určit stáří objektu, odkud byly zlomky získány. Vždy je nutné určit kde byl předmět (či předměty) nalezen, jaké jiné předměty jej doprovázely. Na základě tohoto postupu je patrné, že je nutné klást určitý sled otázek od nejnižší úrovně k nejvyšší. Už při formulaci otázek se skrývá první nebezpečí. Pokud kladu otázky určitým způsobem a jsem již ovlivněn vlastním předporozuměním, mohou být mé odpovědi správné ale deformující celkový obraz. Příkladem může být situace kdy archeologovi někdo přinese keramický střep. První otázka, která je zpravidla položena zní: „Odkud tento nález pochází?“. Po příslušné odpovědi se v hlavě archeologa rozvine řetěz myšlenek, které pocházejí z jeho zkušeností ať vlastních nebo načtených a na jejich základě určí chronologické a geografické zařazení. V této chvíli tak záleží na tom, jaké jsou jeho zkušenosti. Zde se dostáváme k tomu, že odpověď na takovou otázku může výběr dalších otázek vést špatným směrem. Není totiž chybou klást špatné otázky, ale neuvědomovat si jejich determinovanost. Bez předporozumění a bez kritiky pramene není tedy činnost archeologie dost dobře možná. To se ukazuje už při získání archeologického pramene. Každý archeolog, který plánuje časově i finančně náročný terénní výzkum, musí nejdříve získat veškeré informace o příslušné lokalitě (dostupné písemné prameny, stavebně historické, geologické a starší archeologické průzkumy) Na základě těchto zjištění se stanovuje strategie výzkumu a otázky, které by měly být zodpovězeny.

Na příkladu historického bádání o Praze je možné uvědomit si význam a postavení archeologie. Na území Prahy se koncentruje obrovské množství archeologických památek (a to i z hlediska evropského) jak z období pravěku, tak středověku. Zdá se, že vzhledem k obrovskému množství informací (hmotných a písemných pramenů), jež chybí na jiných lokalitách, není zapotřebí klást nové otázky, které by přinesly nové odpovědi.

Jak je tato představa zrádná, ukazuje příklad Jüttnerova plánu z roku 1816, který popsal Z. Smetánka ve své knize Hledání zmizelého věku. V době, kdy plán vznikl, přežívala v Praze do značné míry půdorysná a dokonce i prostorová situace, která se v hlavních rysech vytvořila v období vrcholného středověku. V této se ve zbytcích, zákonitě dochovaly některé rysy sídliště ještě staršího, to jest raně středověkého, které byly vrcholně středověkým městem převrstveny a pohlceny. Křivolaké staroměstské uličky vyvolávaly u řady badatelů dojem polních cest, které se vinou v ještě otevřené, zpola zemědělské krajině, v níž jsou podél nich nepravidelně rozloženy menší shluky sídel, románské dvorce a kostelíky. Tento stav měl existovat v podstatě po celé 12. století a přetrvat vlastně až do třicátých let, 13. století. Přesnější obraz tehdejší situace nebylo možné vytvořit a to vzhledem ke stavu metodiky historického urbanismu. Již po zahuštění sítě geologických bodů vzniklo podezření, že pro nejstarší středověké osídlení bylo určující geologické podloží (tj. systém nejmladších teras Vltavy). Přesto v této době vzniklo několik hypotéz, které měly se skutečností jen málo společného. Důvodem nebyla nevzdělanost, ale jak správně podotkl Z. Smetánka, neujasněná metodika práce. Chyběla především kritika vypovídací hodnoty všech pramenů. Úvahy mnoha badatelů stále ovládalo jednoduché „retrogresivní“ myšlení, promítající bez kontroly některé současné skutečnosti, dosud v Praze přímo pozorovatelné nebo doložitelné na Jüttnerově plánu, téměř automaticky hluboko do minulosti. V té době ještě také nebyl rozvinut archeologický výzkum historického jádra Prahy v takové míře, aby mohl potřebnou kritiku poskytnout. To se ukázalo s odstupem času jako podstatná příčina celkového nespokojivého stavu. První hypotéza, která otevřela novou etapu prací o půdorysu raně středověké Prahy, se týkala Židovského města. Geologický průzkum v těchto místech zjistil výrazný hřbet pleistocenních štěrků. Vzhledem k blízkosti Vltavy a chráněnosti polohy před záplavami byla

vyslovena hypotéza o židovské tržní ulici existující již v 10. století. Postupně se začal formovat názor, že plocha Starého Města, ležící na pravobřeží Vltavy, byla nerovná, rozbrázděná zbytky vltavských ramen a členěná šterkovými nánosy. Také tržní ulice zakotvily trvaleji v problematice raně středověké Prahy a objevily se nakreslené přímo do městského plánu. Vše vyvrcholilo v tzv. teorii staroměstských ostrovů. Jednotlivé bloky domů byly prohlášeny za ostrovy vyčnívající z ramen Vltavy, které se vymezovaly dnešními ulicemi. Ani upozornění Q. Záruby a J. Paška (našich význačných geologů), že na ploše Starého Města, ležící na maninské a nebovidské terase, nemohly existovat žádné ostrovy, neotřáslou touto představou.

Teprve tým archeologů definitivně zničil teorii staroměstských Benátek a zároveň oslabil slepou důvěru v Jüttnerův plán. Již při výzkumu Ungeltu byl zjištěn nesoulad mezi jeho nejstarším rozsahem a komunikací na jižní straně. Ulice, jejíž trasa byla považována za stejně starou s počátky Ungeltu, byla nepochybně poněkud mladší než nejstarší fáze osídlení Ungeltu a komunikace, jež obcházela jižní stranu Ungeltu, musela vést původně jinudy. Navíc výkopy zjistily mnohem menší rozsah Ungeltu, než bylo všeobecně předpokládáno. Další ranou pro retrospektivu byly výzkumy na Malém náměstí a na křižovatce Dlouhé a Dušní ulice, v místech, o kterém se soudilo, že byla prostranstvím po celé období trvání středověké aglomerace. Během archeologického výzkumu zde byla objevena kostrová raněstředověká pohřebiště. Z těchto skutečností zcela jasně vysvítá, že půdorys raně středověké Prahy musel mít více fází a nelze bez dalších podkladů zpětně promítat mladší skutečnosti. Nepřímo tak byla zasažena ostrovní teorie. Její definitivní pád způsobil detailní archeologický výzkum na místě obvodu jednoho „ostrova“ v Jilské ulici a okolí. Příkladem stejně špatného přístupu za použití retrogresivní metody může být relativně nedávno zveřejněná teorie o existenci raně středověkého tržiště na Novém Městě, ohraničeného ulicemi Pštrossovou, Opatovickou a Ostrovní. Popudem bylo uvědomění si existence cesty do vyšehradského podhradí, zprávy kronikářů o tržišti na této cestě, pravouhlost ulic, naznačující čtvercové prostranství, ale bohužel stačil archeologický výzkum, jehož výsledky nejen nepotvrzují, ale spíše vyvracejí možnost tržiště.

Jaké filozofické závěry plynou z předchozích příkladů? V první řadě je nutné si uvědomit, že předporozumění je pouze nedílnou součástí hermeneutického kruhu a neznamená zákonitě porozumění. Ačkoliv je možná z těchto řádků cítit skepse, je nutné se ubránit tomu, aby se pohled na hmotné památky stal pouze pozitivistickým, protože potom není možné tyto památky uložit jako kamínek do mozaiky poznání dějin. Bez porozumění není interpretace možná a ani žádoucí. Získané prameny je neustále nutné podrobovat kritice a to v každé době znova, aby bylo možné snížit pravděpodobnost omylu.

Každá doba by měla přinést svoji vlastní interpretaci dějin, která je jí nutně ovlivněna. Každý člověk je ovlivněn svým prostředím a jeho mysl je utvářena prostředím, ve kterém žije. U společenských věd existuje toto ovlivnění ve větší míře než u věd exaktních. Husserlův požadavek „Zpět ke kořenům, k věcem samým“, charakterizující program fenomenologů, tedy dalšího filozofického směru, je nutné uplatnit i v archeologii. Pokud se nedobereme k podstatě věcí, nemáme možnost vytvořit vyšší myšlenkové konstrukce a hypotézy, které by bylo možné podpořit přímými důkazy. Výběr faktů jen podle kritéria, zda nám do konstrukce vytyčené v rámci fáze předporozumění vyhovují, je slepou uličkou. Další nebezpečí, které hrozí archeologii jako vědecké disciplíně, je snaha takto vybraná fakta shromažďovat a podrobovat počítačovým analýzám. Vytvořené modely bez podrobné analýzy podkladů mohou i přes použití vysokokapacitních počítačů a vhodného softwaru hrubě zkusit skutečnost. Proto není možné archeologický výzkum degradovat na metodu, která může potvrdit nebo vyvrátit teorii. Veškeré získané prameny z archeologického výzkumu totiž v každé době vyvolávají nové otázky, které si předchozí generace nekladla, protože ji prostě nenapadly.

Zpět ke kořenům znamená pro archeologii zpět k archeologickým pramenům. Tady je zapotřebí si ukázat nejenom výhody těchto pramenů (zevrubně popisované výše), ale i jejich slabiny. Každá archeologická situace na lokalitě je neopakovatelná. Archeologickým výzkumem je vytěžena a jediným pramenem pro další badatele je pořizená dokumentace. Metody archeologického výzkumu jsou poplatné své době, což musí mít každý archeolog na mysli. Hmotný pramen musí být zdokumentován ve vztahu k celé terénní situaci a musí být maximálně zachována jeho vypovídací hodnota. Ubývání archeologických terénů je vážným problémem dnešní doby a je naším úkolem zanechat nějaké dědictví budoucím generacím. Husserlova výzva by v rámci archeologie měla směřovat ke kvalitativně novému pohledu nejenom na interpretaci, ale také na metodu získávání v budoucnu již neopakovatelných archeologických pramenů. Předpokládám, že doba již nazrála k tomu, aby jsme se navrátili od budování sociálně ekonomických modelů zpět k archeologickému prameni jako pozůstatku lidské činnosti v konkrétním čase a prostoru.

Literatura.

Anzenbacher, A. 1990: Úvod do filozofie. Praha.

Eco, U. 1995: Skeptikové a těšitelé. Praha.

Gadamer, H. - G. 1994: Problém dějinného vědomí. Praha. - 1994: Idea Dobra mezi Platónem a Aristotelem. Praha.

Husserl, E. 1995: Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Praha.

Kratochvíl, Z. 1994: Filosofie živé přírody. Praha.

Patočka, J. 1990: Kacířské eseje o filosofii dějin. Praha.

Petříček, M. 1992: Úvod do současné filosofie. Praha.

Růžička, M. 1993: Informace a Dobro. Praha.

Searle, J. R. 1994: Mysl, mozek a věda. Praha.

Smetánka, Z. 1987: Hledání zmizelého věku. Praha.